

ПРАВОРОЗУМІННЯ М. Ю. ЧИЖОВА

Досліджуються особливості праворозуміння, а також визначення права М. Ю. Чижова. Також проводиться аналіз співвідношення права та справедливості.

Ключові слова: праворозуміння, право, справедливість.

Исследуются особенности правопонимания, а также определения права Н. Е. Чижова. Также проводится анализ соотношения права и справедливости.

Ключевые слова: правопонимание, право, справедливость.

This article explores analysis of the peculiarities of legal understanding, as well as determining eligibility NE Chizhov. Also in the article analyzes the relationship of law and justice.

Key words: legal understanding, law, justice.

Розвиток права та правової науки в Україні на сучасному етапі пов'язано не тільки з використанням досягнень західної цивілізації. Дедалі більшої актуальності набуває вітчизняна науково-правова спадщина, зокрема учених-юристів XIX – початку XX ст. Одним з таких учених є фахівець у галузі загальнотеоретичного правознавства, доктор державного права, професор Імператорського Новоросійського університету – Микола Юхимович Чижов (1853–1910).

Погляди М. Ю. Чижова на право викладені в багатьох його працях¹, серед яких слід особливо виділити «Завдання сучасної науки права» (Одеса, 1881) та «Вступ до вивчення права (Енциклопедія права)» (Одеса, 1908). Розумінню права (в сучасній термінології – праворозумінню) вчений надавав особливого значення, пов'язуючи з ним стан та подальший розвиток науки про право в цілому.

Згідно з М. Ю. Чижовим величезний переворот у правовій науці зробило саме XIX ст., яке прагнуло знайти для права нові засади, в умовах боротьби за звільнення права від суб'єктивних його підстав, боротьби з поглядами легістів XVII і XVIII ст., за якими основою права є закон, що виходить від необмеженої державної влади. Щоправда, протест проти свавілля необмеженої влади в правовому розвитку був заявлений ще XVIII ст. мислителями індивідуалістичного і

© ДЗЕВЕЛЮК Андрій Володимирович – аспірант Одеської національної юридичної академії

суб'єктивно-ідеалістичного напрямку, але вони, як зауважує український вчений, не могли зруйнувати виключне панування суб'єктивізму в правознавстві, оскільки самі шукали основ права тільки в суб'єкті; їм вдалося лише перенести творчість державної влади на творчість окремих осіб і народів. Тому вони не мали своїх послідовників. Причиною цього, за М. Ю. Чижевим, було те, що філософсько-юридична думка того часу ігнорувала дві дуже важливі речі: 1) значення історії у створенні права; 2) вплив об'єктивного, реального світу на процес правоутворення².

На думку М. Ю. Чижова, в XIX столітті рішучого удару суб'єктивізму завдала насамперед історична школа права: саме вона вказувала нові підстави права (народ та його історія), дала нове визначення права (як однієї із сторін народного життя), відкрила новий спосіб походження права (через органічний розвиток права з народного життя та її історії за законами внутрішньої необхідності). Вона проголосила, що тільки народний дух, народна воля, загальне переконання в праві – причина правотворчої сили. Цим виключалася будь-яка думка про випадкове і довільне походження права³.

М. Ю. Чижев був переконаний у тому, що історичне вивчення права справило великий вплив у з'ясування природи права. Він писав: «Тільки через історію права ми переконалися, що зміст сучасного права є результатом духовної роботи багатьох генерацій. В історії ми бачимо ряд ступенів розвитку права, що являють собою органічне ціле. Історія ж вказала нам на безпосередній зв'язок права з об'єктивними, реальними життєвими відносинами людей. Розгляд окремих періодів права привів нас до розуміння загальних законів історичного розвитку права»⁴.

На думку М. Ю. Чижова, саме ідеї історичної школи права про те, що вивчити історію права означає зрозуміти сучасне право, що воно є природним шляхом до глибокого розуміння сучасного права. Саме вони стали підставою для того, щоб історія права не тільки ввійшла в систему наук юридичної освіти як їх складова, а й як фундаментальна наука. Однак незабаром історична школа права дійшла до крайності, визнаючи історичне вивчення права винятковим. М. Ю. Чижев, не погоджуючись з таким підходом, відзначав, що «історичне вивчення права дуже важливе, але саме по собі однобічне. Для того, щоб зрозуміти сучасне право, необхідно звернутися до вивчення інших умов правового розвитку, крім історичних даних. Ось чому подальша наука права мала позбутися переконань, що винятковий її метод історичний, що її основна частина – історія права»⁵.

Але, як вважав М. Ю. Чижев, правознавство отримало в спадок від історичної школи одну дуже важливу думку, – думка про заснування права на об'єктивних, незалежних від особистого свавілля умовах. Іншими словами, одним з основних досягнень історичної школи права було те, що завдяки її ідеям суб'єктивізм відходить з правознавства.

Згодом думка про об'єктивну основу права отримує масу послідовників, дедалі більше утверджується переконання в неминучості об'єктивної, реальної основи права. Вчені різних напрямів визнають важливість даної основи права. В правознавстві дедалі наполегливіше обґрунтовується потреба поставити, незалежно від історичних даних, на перший план серйозне розуміння сучасного об'єктивного життя і відкриття законів розвитку права переважно в явищах об'єктивного, реального світу. Але, на думку М. Ю. Чижова, вчені, що визнають величезне значення об'єктивної основи права, дійшли до крайності й визнали її

винятковою, зовсім забуваючи основи права, закорінені в людській особистості: «Вони вивчають всі соціальні фактори, які беруть участь в утворенні права, окрім одного, – людської особистості, її свідомості як соціальної сили, яка працює над правом»⁶. Прихильників такого підходу вчений називає крайніми об'єктивістами, а відповідне вчення – вченням крайніх об'єктивістів про природу права. Це вчення М. Ю. Чижовим заперечується з тієї причини, що поглядами крайніх об'єктивістів, які визнають тільки об'єктивні умови правотворчих сил, людська особистість – «сила розумна, вільна – знищується загалом»⁷.

Однак М. Ю. Чижов не заперечував велике значення об'єктивного, реального напрямку в сучасній юриспруденції, визнаючи важливість вивчення об'єктивних, реальних підстав права. Вчений писав: «Для нас (сучасних юристів) важлива вже одна та обставина, що пройшла безповоротно час, коли метою юридичної освіти вважалося знання тільки норм чинного права; що ослаб і той напрям, за яким поняття права визначалося тільки з історії. Ми можемо з гордістю сказати: настав час визнати норми права тільки шляхами, по яких потрібно входити в життя; що розуміння права передбачає необхідне знання об'єктивних, реальних явищ людського життя. Ми знаємо, що тільки дійсність викликає право з його настановами на життя і підтримує його буття. Вивчення законів розвитку об'єктивних, реальних умов особистого існування є необхідне припущення розуміння законів розвитку права»⁸.

М. Ю. Чижов визнав сучасний для нього реалістичний напрям правознавства недостатнім, що не вичерпує всього поняття права і, як будь-яку однобічність, крайність – шкідливим. На думку вченого, наука права, на таких підставах, як пропонує їй даний напрям, не може триматися. Її сучасні завдання повинні бути іншими, щоб відповідати дійсному стану речей. Вона не повинна забувати однієї дуже важливої речі: право є продуктом тих сил, які існують в об'єктивному, реальному світі, а також у природі людини. Звідси, щоб зрозуміти право, недостатньо обмежитися з'ясуванням тільки об'єктивних, реальних життєвих умов людини, слід вивчити і природу самої людини. Тому зміст науки права полягає в розкритті суб'єктивних і об'єктивних підстав права. Цей зміст утворено відповідно до потреб сучасного спільного життя людей, в якому основним принципом вважається солідарність особистих і суспільних інтересів, солідарність, заснована на визнанні святості, непорушності і недоторканності особи. Встановити цю солідарність можливо не інакше, як через вивчення всіх факторів правотворення, не виключаючи її особистості, тобто через вивчення суб'єктивних і об'єктивних чинників права. Виходячи із зазначених тверджень, М. Ю. Чижов завдання сучасної науки права зводить до наступних трьох положень: 1) до знання норм минулого та сучасного права; 2) до вивчення явищ людського життя, які визначаються правом, 3) до розуміння сил, що перетворюють життєве явище в юридичне: до розуміння правотворчих сил⁹.

Ці завдання правознавства, за М. Ю. Чижовим, встановлені не довільно, а впливають із природи права, яку він розуміє як сукупність трьох моментів, нерозривно взаємозв'язаних: 1) норма, 2) життєве явище (відношення) і 3) правотворча сила. Кожен з моментів поняття права може становити предмет особливо-го вивчення. М. Ю. Чижов суть цих трьох моментів визначає наступним чином. У першому моменті (в моменті норм), право постає як зобов'язуюча і регулююча сила, як зовнішні людські дії і відносини. Завдання правознавства полягає не тільки в знанні змісту норми, а й у розумінні принципів їхньої обов'язкової сили,

в розумінні того, чому і для чого члени даного суспільства підпорядковуються праву¹⁰.

У другому моменті право, що розглядається як сукупність життєвих людських явищ, є організм реальних дійсних відносин, – організм, в якому відбувається постійна взаємодія та модифікація частин. У цьому випадку правознавство спрямоване на розуміння змісту норми права (відносини та життєві явища, відносини в їх сучасному і минулому), прагне вивчити їх властивості, виділити випадкове і несуттєве з необхідного й істотного, щоб створити загальний образ розглянутого відношення і зрозуміти його призначення для людського життя¹¹.

Для розуміння права дуже важливим М. Ю. Чижов вважає третій момент, без якого наука права обмежилася б тільки засвоєнням норм, що відповідають життєвим відносинам. Щодо кожного юриста можна було б сказати, що він знає право, але ще не розуміє його, оскільки для юриста ще приховані причини, не зрозумілі сили, які перетворюють життєве явище в юридичне. Під час вивчення цих причин, цих правотворчих сил, починається виконання головного завдання правознавства: усвідомлення процесу правотворення на підставі розуміння тих сил, які за своєю природою створюють право. Тут встановлюється зв'язок норми з її змістом через спільну соціальну силу¹².

На основі вищевикладених положень М. Ю. Чижов пропонує таку дефініцію поняття права: право – це сукупність норм, встановлених відповідно до природних життєвих явищ людей, сил, які кореняться не тільки в об'єктивному світі, а й у природі людської особистості¹³. При такому підході, зміст правознавства зводиться вченим головним чином до розуміння тих сил, які творять право, тобто особистої та об'єктивної основи права.

Праворозуміння М. Ю. Чижова базується на тісному зв'язку права зі справедливістю. На думку вченого, саме справедливість може встановити відповідність між правом і визначеним ним відношенням, визначити межі між правом і неправом. Оскільки право складається із загальних норм, то воно не може мати на увазі всіх фактичних особливостей кожної окремої особи і відношення. «Якщо право привести в кожному випадку однаковою чиною, то може відбутися суперечностей і невідповідність між правом і охороняючим ним ставленням: тоді право може обернутися, в окремих випадках, в неправу»¹⁴. «Справедливість є істинним правом даного випадку; вона пом'якшує право і приводить його в гармонію з життям»¹⁵. Як зазначає В.В. Дудченко, концептуальним ключем до з'ясування проблеми співвідношення права і справедливості є онтологічно-телеологічний підхід до права. За такого підходу право осмислюється за двома напрямками. По-перше, воно осмислюється як частина людського буття в його цілісності й доконечності. Право тут постає дедукцією із закономірностей людського універсуму, і від цих закономірностей воно набуває свого понадюридичного значення і самотності. По-друге, право осмислюється у своїй власній цілісності й доконечності. Якщо внутрішньою субстанційною сутністю право є людська свободна воля, то зовнішніми модифікаціями цієї сутності є звичаї, договори, закони, правові принципи, судові рішення¹⁶.

Законодавці та судді при здійсненні своєї діяльності повинні керуватися засадами справедливості. Закони, що приймаються, та їх застосування повинні бути справедливі, тобто узгоджені з природою тих відносин, які ними визначаються. «Але там, де законодавча діяльність одержала широкий розвиток, дія справедливості обмежується законом і має ґрунтуватися не на суб'єктивних міркуваннях або почуттях суддів, на реальній стороні справи»¹⁷.

Отже, праворозуміння М. Ю. Чижова сформульовано на основі критики двох крайніх напрямів у розумінні права: суб'єктивізму та об'єктивізму. Якщо перший напрям не брав до уваги безпосереднього зв'язку права з об'єктивними, реальними життєвими відносинами людей, то другий, визнаючи об'єктивну основу права винятковою, не враховує основ права, що кореняться в людській особистості. За М. Ю. Чижовим, щоб зрозуміти право, необхідно з'ясувати як об'єктивні, реальні життєві умови людини, так і природу самої людини, отже, зміст науки права має полягати в розкритті суб'єктивних і об'єктивних підстав права. Природу права вчений розуміє як сукупність трьох моментів, нерозривно зв'язаних між собою: 1) норма, 2) життєве явище (відношення) і 3) правотворча сила. Звідси визначення права як сукупності норм, встановлених відповідно до природних життєвих явищ людей, які кореняться не тільки в об'єктивному світі, а й у природі людської особистості. Таке розуміння права дає змогу віднести М.Ю. Чижова до представників соціологічного позитивізму.

1. *Чижов Н.* Введение в изучение права (Энциклопедия права). Заметки Ординарного профессора Императорского Новороссийского университета Н. Е. Чижова. – Одесса: Тип. «Русской Речи», 1908. – 276 с.; *Чижов Н.* Задачи современной науки права. Публичная лекция, читанная 17 февраля 1881 г., в Императорском Новороссийском университете. – Одесса: Тип. «Новор. Телегр.», 1881. – 8 с.; *Чижов Н.* Источники и формы права. – Варшава: Тип. Ивана Носковского, 1878. – 255 с.; *Чижов Н.* Право и его содержание по учению Лоренца фон-Штейна. – Одесса: Тип. Одесского Вестника, 1890. – 420 с.; *Чижов Н.* Элементы понятия права. – Варшава: Тип. Ивана Носковского, 1880. VII, 183 с. 2. *Чижов Н.* Задачи современной науки права. Публичная лекция, читанная 17 февраля 1881 г., в Императорском Новороссийском университете. – С. 1. 3. Там же – С. 2. 4. Там же. – С. 2. 5. Там же – С. 3. 6. Там же – С. 3–4. 7. Там же – С. 3–4. 8. Там же – С. 3–4. 9. Там же – С. 7. 10. Там же – С. 7. 11. Там же – С. 7. 12. Там же – С. 8. 13. Там же – С. 8. 14. *Чижов Н.* Введение в изучение права (Энциклопедия права). Заметки Ординарного профессора Императорского Новороссийского университета Н. Е. Чижова. – С. 85–86. 15. Там же. – С. 85. 16. *Дудченко В.В.* Традиція правового розвитку: плюралізм правових вчень: Монографія. – Одеса: Юридична література, 2006. – 304 с. 17. *Чижов Н.* Введение в изучение права (Энциклопедия права). Заметки Ординарного профессора Императорского Новороссийского университета Н. Е. Чижова. – С. 86.